

Пра наш край¹

Міхал Ромер

I

Наш край, гэта значыць даўняя гістарычная Літва, або, як мы зараз кажам, Літва і Беларусь, займае велізарную прастору зямлі ад Балтыкі да Дняпра і ад пскоўскіх раўнін аж да мазавецкіх пяскоў і палеска-пінскіх балот, таму яе нельга разумець як цалкам аднародную. Яна змяшчае ў сабе цэлы шэраг асаблівых рэгіянальных уласцінасцяў, як фізічна-кліматычных, так і этнаграфічных ды культурных. Гісторыя, супольнае мінулае, падпарадкаванне роднасным элементам знешніх уплываў, звязалі гэтыя рэгіёны ў адзіную краёвую цэласць, але не знішчылі лакальных асаблівасцяў, не знівелювалі цалкам розніцу ў паходжанні і культуры народа. Найбольш выразным з’яўляецца падзел гэтага краю на дзве асноўныя вялікія тэрыторыі, заселеныя дзвюма сялянскімі народнасцямі, – Літву і Беларусь. Адначасова з гэтым асноўным падзелам на памежжы існуе пара больш дробных ускраін. Гэта або цалкам асобныя народнасці, як у выпадку кавалка Літвы ў так званых Інфлянтах, (цяпер частка Віцебскай губерні), а таксама пераходныя ды прамежкавыя ў кірунку ці то польскай (на захадзе Гарадзенскай губерні), ці то ўкраінскай народнасці (на поўдні Менскай губерні).

Усё ж такі гэты капітальны падзел краю на Літву і Беларусь, нават калі ўзяць пад увагу вышэйзгаданыя асаблівасці памежных ускраін, не вычэрпвае найбольш характэрных яго рэгіянальных уласцінасцяў.

Увесь край з захаду на ўсход можна падзяліць на тры прыкметныя нацыянальна-культурныя зоны. На захадзе мы маем сапраўдную Літву (*Litwa właściwa*), якая ахоплівае Ковенскую губерню і большую частку Сувальскай. Літоўскае насельніцтва жыве тут кампактнай масай, практычна аднароднай, складаючы свядомую нацыю ва ўсёй паўнаце свайго развіцця. Далей знаходзіцца сярэдняя зона, найбольш

¹ Перакладзена паводле: М. [Römer, Michał] (1913). "O kraju naszym". *Kurjer Krajowy*, № 50, 51, 54 1913.

² Верагодна, маецца на ўвазе заселеная балцкім насельніцтвам Латгалія. – *Заўвага рэдактара*.

складаная, стракатая, як мазаіка, і найменш устойлівая. Гэтая зона ахоплівае ўсходнія ўскраіны этнаграфічнай Літвы, мяшанае літоўска-польска-беларускае насельніцтва з цэнтрам у Вільні, а таксама так званую каталіцкую Беларусь альбо Літоўскую Русь: гэта большая частка цяперашняй Віленскай губерні і частка, асабліва заходняя і паўночна-заходняя, Гарадзенскай. Далей на ўсход і поўнач цягнецца шырокае, з неакрэсленымі межамі мора беларускага насельніцтва, якое патанае на віцебскіх і магілёўскіх ускраінах у расійскай (rosyjskiej) плыні, а на поўдні злучаецца праз пераходную зону з Украінай.

Кожная з гэтых зонаў па-свойму адметная і цікавая. Заходняя, карэнна літоўская, з'яўляецца найбольш культурна развітай і выразнай. У ёй засяроджаная асноўная творчая сіла краёвай дэмакратыі, абапёртая на свядомую і актыўную сялянскую масу, якая вызваляецца з-пад апекі вышэйшых станаў і бярэ справы ва ўласныя рукі. Адначасова тут найменш праяўляецца тая мазаічнасць культур і нацыянальнасцяў, такая тыповая для нашага краю. Згуртаваная літоўская нацыянальная маса дамінуе тут над элементамі іншых культур і нацыянальнасцяў. Хоць аніякіх прававых формаў для яе дамінавання няма, аднак фактычна воля гэтай масы ўсё больш уплывае на мясцовыя адносіны і ўсё больш надае ім рысы маналітнасці. Літоўская нацыя тут не толькі не расплываецца сярод нейкай іншай, але ўсё часцей сама паглынае слабейшыя элементы іншых нацыянальнасцяў. Псіхалогія і настрой літоўскага насельніцтва ўсё больш выразна абапіраецца тут на нацыянальны фактар, аддаючы яму перавагу над фактарам так званай тутэйшасці, гэта значыць тэрытарыяльнай прыналежнасці без увагі на нацыянальнасць. Літоўцы усё больш выразна агучваюць лозунг Літвы для літоўцаў, літоўскай Літвы. Фармаванне нацыянальнай Літвы ў супрацьпастаўленні Літве гістарычнай або нават этнаграфічнай – гэта адна з прыкметаў літоўскага руху, адна з догмаў таго гістарычнага дзеяння, якім з'яўляецца Адраджэнне Літвы. Тут гэтая канцэпцыя ўсё больш пранікае ў псіхалогію народа. Заходняя, карэнная Літва ўсё больш вылучаецца з краёвай цэласнасці гістарычнай Літвы, як *de facto* асобная аўтаномная нацыянальна-тэрытарыяльная адзінка.

II

Другая зона, сярэдняя – гэта, наадварот, класічны край “тутэйшасці”. Тут мы знаходзімся ў самым асяродку мазаікі

народнасцяў і краёвых культур. На літоўска-беларускім памежжы на працягу стагоддзяў найбольш інтэнсіўна ўздзейнічалі польскія ўплывы, тут яны таксама найбольш усталяваліся і пакінулі найбольш прыкметны адбітак у карэннай этнаграфічнай культуры народа, перш за ўсё ў мове, а пасля ў звычаях і мясцовых традыцыях. Таксама тут, у гэтай зоне, знаходзіцца Вільня, сталіца краю, акурат пасярэдзіне, злучаючы Літву з Белай Руссю, захад з усходам. Адначасова тая самая Вільня, што знаходзіцца паміж Літвой і Белай Руссю, калі браць пад увагу большасць яе хрысціянскіх жыхароў, з’яўляецца найбольш выразнай нацыянальнай польскай выспай усяго краю.

У гэтай сярэдняй зоне ніводная з нацыянальных культур не мае істотнай перавагі, свайго шырокага праяўлення. Гэта тут ўяўляе сабой не столькі калейдаскоп, не столькі мазаіку, колькі стан мяшанкі, палавіністасці, нейкага неакрэсленага мігацення. Усё тут ёсць больш ці менш частковым, неакрэсленым. Гэта і не сапраўдная Польшча, і не Літва, і не Белая Русь. Усяго тут ёсць пакрысе, а разам гэта атрымала ў мясцовай мове вядомае азначэнне тутэйшасці. Літоўскасць тут захавалася ў рэшткавым стане, моцна напоўненым чужымі ўплывамі, асабліва польскімі і ў вялікай ступені беларускімі. Літоўская мова тут моцна сапсаваная, славянізаваная, поўная барбарызмаў; звычаі, песні, народнае мастацтва – таксама; затое па-за абсягам літоўскай мовы, там, дзе яна ўжо выйшла з ужытку, ёсць усё ж такі шмат тыповых літоўскіх рэштак у вымаўленні, пабудове моўных канструкцый, звычаях і г. д. Беларускія рысы захаваліся тут таксама ў стане калі не рэшткавым, то ўсё ж паслабленым. Праўда, захаваліся яны тут лепей, чым на далёкіх паўночных і ўсходніх беларускіх ускраінах, але ўсё ж такі ў каталіцкай Белай Русі яны зведалі значныя змены пад уплывам заходняй культуры, асімілявання літоўскага элемента і выпраменьвання польскіх тэндэнцый і традыцый праз касцёл, панскія двары і суседнюю Вільню. У любым выпадку беларускія рысы маюць тут меншую выразнасць, менш русінскі характар, чым ў карэнных цэнтрах Белай Русі – усходніх паведах Віленскай губерні, на некаторых абшарах паўночнай і цэнтральнай Меншчыны і да таго падобных. Але адначасова і польская культура тут суцэльна не замацавалася, не здабыла ў народа выразнасці, не развілася на ўсю моц. Усё тут з’яўляецца палавіністым, ні выразна літоўскім, ні выразна беларускім, ні польскім, – “тутэйшым”. Зразумела, што гаворка не ідзе тут пра габрэяў ці пра вышэйшыя саслоўі, культура якіх моцна адрозніваецца

ад культурнага падмурку народа. Тут я маю на ўвазе непасрэдную народную масу, перадусім сялянскую, часткова нават дробнашляхецкую, а таксама ніжэйшыя пласты гарадскога насельніцтва.

У гэтым рэгіёне краю ніводная выразная нацыянальная форма дагэтуль не здолела ўсталявацца. У гэтых адносінах гэтая частка краю ёсць антыподам суседняй этнаграфічнай Літвы на захадзе. Наколькі там паняцце “тутэйшасці” з’яўляецца непапулярным у псіхалогіі народа, выціснутае чыста нацыянальнай канцэпцыяй, настолькі тут нацыянальнае ўсведамленне з’яўляецца вельмі малым, ледзь бачным пад абалонкай папулярнай тутэйшасці.

Аднак апошнім часам працэс нацыянальнага ўсведамлення робіць і тут усё большы прагрэс і відавочна пускае парасткі. Ён укараняецца тут за кошт унутраных намаганняў, адначасова з літоўскага, польскага і беларускага боку, але ўсё больш і больш узбуджае масы і пачынае вылучацца непасрэдна з іх. Відавочна, што тут гэты працэс мае іншыя, чым у заходняй Літве, формы, і дае іншыя плады, бо ў самой аснове тут няма той нацыянальнай аднароднасці, якая ёсць там. Замест аднастайнасці працэс усведамлення прыносіць сюды падзел, паглыбляе разнароднасць культур.

Адной з найбольш відавочных праяваў гэтага працэсу з’яўляецца моўнае пытанне ў касцёлах Віленскай дзяцэзіі на літоўска-польска-беларускім памежжы. Тут ужо знешнія высілки ды агітацыя празелітаў усё больш саступаюць месца непасрэднаму ўзбуджэнню саміх народных масаў. Глыба “тутэйшасці” ўсё больш разбіваецца і трушчыцца, саступаючы месца новым формам – нацыянальным. Народныя выдавецтвы, асветніцкі рух і да таго падобныя, якія ідуць з усіх трох бакоў (літоўскага, польскага і беларускага), звернутыя ў тым самым кірунку. І трэба тут адзначыць, што рух, з усіх трох нібыта найбольш слабы, бо не карыстаецца аніякай прыхільнасцю з боку ўладаў, не багаты на культурныя сродкі, не мае якой-небудзь вонкавай дапамогі ад суседніх рэгіёнаў, не валодае традыцыяй і сілай сфармаванага руху – беларускі рух тут не адстае ад іншых. У асобных мясцовасцях каталіцкай Белай Русі ён замацоўваецца ў масах, здабывае сабе мясцовыя асяродкі для непасрэднай прапаганды, жывыя народныя пляцоўкі, і сістэматычна ды трывала расце, адначасова паціху ствараючы ўласныя кадры асабліва працавітай ды актыўнай інтэлігенцыі, так званай народнай паўінтэлігенцыі.

Свежай з’явай на полі нацыянальнага ўсведамлення гэтага рэгіёна з’яўляецца нядаўна закладзенае літоўскае асветніцкае тавары-

ства “Rytas” (“Світанак”*), адмысловай і выключнай задачай якога з’яўляецца пашырэнне народнай асветы сярод літоўцаў на ўсходнім памежжы, гэта значыць у Віленскай губерні. Гэтае таварыства запраектавана было досыць даўно, але легалізавана толькі цяпер. На яго чале сталі найбольш выдатныя дзеячы літоўскага руху, якія жывуць у Вільні і належаць, праўда, толькі да нацыянальнага правага лагера. Задача, якая адкрываецца перад новым таварыствам, ёсць адказная, шырокая і патрабуе вялікага напружання энергіі для пераадолення не толькі нейкіх знешніх перашкод, але таксама дагэтуль вялікай пасіўнасці самога народа. Шкада, што з гэтага таварыства выключаны дэмакратычны элемент з шэрагаў літоўскай інтэлігенцыі, бо ён, відаць, куды лепш і з большым поспехам здолеў бы вывесці народ з апатыі, даў бы яму падставы для калектыўнай дзейнасці і праз тое з часам – для ператварэння яго ў грамадзян, для разнявольвання нацыянальнага і грамадскага развіцця.

III

У двух папярэдніх маіх замалёўках я падкрэсліў нацыянальна-культурныя рысы, што дамінуюць у заходнім рэгіёне краю, сапраўднай Літве, а таксама ў сярэдняй зоне, мяшанай, якая ахоплівае ўсходнія літоўскія этнаграфічныя межы і заходнюю Беларусь, каталіцкую. Я адзначыў працэс нацыянальнага ўсведамлення гэтай зоны, імкненне да частковага выціскання старога паняцця “тутэйшасці” на карысць новых нацыянальных формаў, якія прасоўваюцца паралельна ў трох кірунках – літоўскім, польскім і беларускім. У гэтым рэгіёне, у якім этнаграфічны і культурны падмурак народа ёсць найменш выразны з нацыянальнага гледзішча, нацыянальныя канфлікты – найвастрэйшыя. Спрэчкі, асабліва польска-літоўскія і польска-беларускія, найбольш гарачыя і найбольш бескампрамісныя. Нацыянальнае ўсведамленне тут не з’яўляецца мірным працэсам, які ідзе па шляху спакойнага фармавання нацыянальных культур, ці хоць бы нават іх суперніцтва. Яму спадарожнічае яскравая і шумная барацьба, поўная ўзаемных асуджэнняў, недаверу, безупыннага падтрымання пільнасці.

Мяркую, што калі б у падмурку гэтай лакальнай літоўска-польска-беларускай трохнацыянальнасці ляжалі тры асобныя расы, якія толькі з прычыны недахопу самасвядомасці страцілі нацыянальныя памкненні, то працэс нацыянальнага ўсведамлення, які развіваецца ў

трох натуральных кірунках, адбываўся б тут нашмат мякчэй, без гэтай узаемнай барацьбы. Але справа ў тым, што гэтая тыповая мясцовая “тутэйшасць” узнікла не з асобных расаў, а толькі са скрыжавання і змяшэння гістарычных уплываў на адным асноўным падмурку. Гэтае насельніцтва – “тутэйшае” – гаворачы ці па-літоўску, ці па-польску, ці па-беларуску, складае па сутнасці адзінае этнаграфічнае цела. Яно мае роднасныя звычаі, роднасны склад мыслення, псіхалогію, характар – тое, што называецца этнічнай культурай. Гэта не асобныя расы, якімі з’яўляюцца, напрыклад, габрэі, расійскія стараверы, татары, караімы і г. д. Гэта ёсць родныя браты, дзеці адной маткі, адзінага падмурку гістарычнай культуры. З пункту гледжання характару, складу мыслення, псіхалагічных рысаў гэтае “тутэйшае” насельніцтва, якое размаўляе па-польску, па-літоўску або па-беларуску, з’яўляецца бліжэйшым адзін да аднаго, чым, напрыклад, да польскага народа на карэнных польскіх тэрыторыях суседняй Мазовіі. Можна сказаць нават больш: “тутэйшыя” з падвіленскіх ці троцкіх ваколіцаў, што размаўляюць па-літоўску, паводле многіх прыкметаў бліжэйшыя да мясцовага польскамоўнага насельніцтва, чым нават да карэннага літоўскага насельніцтва Жамойці. Тут той самы культурна-звычайны падмурак, і на працягу гісторыі ўсё “тутэйшае” насельніцтва падлягала аднолькавым знешнім уплывам. Тыя самыя элементы знешніх уплываў у ім сплаўленыя і асіміляваныя з карэнным падмуркам. Розніца палягае пераважна ў ступені праведзенай асіміляцыі, а не ў прынцыповай яе якасці.

Аднак далейшае і вышэйшае культурнае развіццё народа, што праходзіць самавызначэнне, мусіць выяўляцца ў нацыянальнай спецыялізацыі, у акрэсленых выразных формах той ці іншай нацыі. Пры гэтым, у нашых умовах нацыянальнае адмежаванне ёсць справай вельмі цяжкай, якая не можа быць вырашаная простым адсячэннем. Таму паступовыя поспехі працэсу нацыянальнага ўсведамлення безупынна выклікаюць непаразуменні, спрэчкі пра спадчыну, сутыкненні і ўзаемнае суперніцтва. Найлепшым чыннікам для падзелу ёсць мова, але і яна не да канца ўсталяваная, ды і, зрэшты, не толькі яна адна абумоўлівае сукупнасць культурна-звычайных рысаў, на якіх грунтуецца нацыянальнае падмурак.

Нарэшце, трэцяя зона, або хутчэй рэгіянальны абшар краю – гэта яго ўсходняя, найбольшая частка – праваслаўная Беларусь. І там, пры больш строгім разважанні, можна заўважыць вялікую розніцу паміж асобнымі складовымі часткамі. Безумоўна, што, на-

прыклад, Палессе ці большая частка Гарадзеншчыны маюць вельмі шмат характэрных асаблівасцяў у звычайна-этнічнай культуры народа, якія іх адрозніваюць ад паўночнай Меншчыны, ад усходніх павеятаў Віленскай губерні, ад далёкага беларускага паўночнага ўсходу ў Віцебскай і Магілёўскай губернях. Калі гаворка вядзецца пра ўсходнюю Белую Русь, то варта памятаць пра гэтыя больш вузкія падзелы, бо па меры самавызначэння народу і прагрэсу ў культурным развіцці рэгіянальныя рысы не знікнуць адразу, а зробіцца дзейнымі і паўплываюць на агульнае развіццё. Сэрца гэтай усходняй, праваслаўнай Белай Русі – Меншчына. Там этнічны беларускі пачатак у народзе ёсць найлепш захаваны і найбольш выразны. У той жа час найбольш слаба ён прадстаўлены на поўначы, у Віцебскай губерні, дзе месціцца першапачатковая калыска Белай Русі, яе колішняя найвыбітнейшая дзяржаўная форма – Полацкае княства.

Паўночна-ўсходнія межы падлягаюць магутнаму ўплыву расійскага суседства, губляюць сваю культурную індывідуальнасць і распушчаюцца ў карэннай дзяржаўнай культуры ўсходу.

Беларусь – гэта народ яшчэ пераважна ў спячцы, народ, грамадская і культурная самасвядомасць якога ў масе сваёй яшчэ вельмі нізкая. З захаду і поўдня працэс самавызначэння пачынае паволі праточваць пасіўную абалонку бяссілля, але ў параўнанні з суседняй Літвой гэты працэс знаходзіцца толькі ў зародку. Інтэлігенцыя, што паходзіць з гэтага народу, яшчэ дагэтуль амаль паўсюдна падпадае пад дэнацыяналізацыю, а гарады паводле мовы і свайго самаадчування застаюцца расійскімі. Народныя каталіцкія элементы цягнуцца ў гарадах да польскасці, рэшта ж – як масы, так і інтэлігенцыя – русіфікуецца. Толькі вельмі нешматлікія адзінкі з інтэлігенцыі абвешчаюць у гарадах узнікненне свядомага беларускага руху, а на вёсцы ўсё ж такі пачынаюць вырастаюць кадры ніжэйшай народнай паўінтэлігенцыі, якія становяцца найбольш энергічным зачынам адраджэння Белай Русі, канцэнтруючы вакол сябе ядро свядомых памкненняў у спячай дагэтуль народнай масе.

Польскі элемент адыграў і яшчэ дагэтуль іграе на Белай Русі важную гістарычную ролю. Праз яго пратачыліся да гэтага народу і праніклі ў яго пачаткі заходняй культуры, ахоўваючы яго ў вялікай ступені ад прагавітасці ўсходняй плыні. У этнічнай культуры гэтага беларускага народу заходнія элементы зліліся з усходнімі, надаючы душы народу асаблівы каларыт і ствараючы, безумоўна, адзін з выдатных чыннікаў яго адраджэння і самавызначэння ў будучыні.